

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અનામત રાખેલ તારીખ : ૨૧/૦૪/૨૦૨૬

જાહેર કરેલ તારીખ : ૧૭/૦૭/૨૦૨૬

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ ખાતે

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૧૦૦૪/૨૦૧૬

=====

એમ્પ્લોઈઝ પ્રોવિડન્ટ ફંડ ઓર્ગેનાઈઝેશન અને અન્ય

વિરુદ્ધ

રણજીત વસંતલાલ મકવાણા

=====

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર(રો) નં. ૧, ૨, ૩ તરફે શ્રી રાજેશ કે. સાવજાની (૨૨૨૫)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ તરફે હિમાંશી આર. બાલોદી (૮૯૧૯)

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી એન.એસ. સંજય ગોડા

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. એલ. ઓડેદરા

સી.એ.વી. ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી એન.એસ. સંજય ગૌડા દ્વારા)

ક્રમ નં.	શીર્ષક		પાના નં.
૧	આ અરજી દાખલ કરવા તરફ દોરી જતી હકીકતો		૩
૨	અરજદાર તરફે રજૂઆતો		૫
૩	સામાવાળા તરફે રજૂઆતો		૬
૪	આ રિટ અરજીમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નો		૮
૫	જ્ઞાતિ વ્યવસ્થાનું સંક્ષિપ્ત વિહંગાવલોકન		૧૦
૬	અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ		૧૩
	૬(એ)	ભાગ ૩ માં	૧૩
	૬(બી)	ભાગ ૪ માં એટલે કે રાજ્યની નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો	૧૬
	૬(સી)	અમુક વર્ગો સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ સંબંધિત ભાગ ૧૬ માં	૧૬
૭	અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓનું નિર્દેશન		૧૮
૮	ગુજરાતના સંદર્ભમાં ૧૯૫૦ થી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓનું નિર્દેશન અને સંસદ દ્વારા તેના સુધારાનો ઘટનાક્રમ		૨૨

૯	અનુચિત ૩૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ જાતિઓની યાદીમાંથી જાતિના સમાવેશ, સુધારા અથવા બાકાતીની અસર	૩૧
૧૦	સી.એ.ટી. ના તર્ક અંગે	૪૦
૧૧	નિષ્કર્ષ	૪૧

૧. આ અરજી દાખલ કરવા તરફ દોરી જતી હકીકતો

૧. અહીંના સામાવાળા શ્રી આર. વી. મકવાણાની તારીખ ૭.૪.૧૯૯૫ ના રોજ એમ્પ્લોયઝ પ્રોવિડન્ટ ફંડ ઓર્ગેનાઇઝેશન, એટલે કે અહીંના અરજદાર ખાતે લોઅર ડિવિઝન કલાર્ક (એલ.ડી.સી.) તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી હતી.

૨. સામાવાળાએ આ નિમણૂક અનુસૂચિત જાતિની અનામત શ્રેણી હેઠળ મેળવી હતી કારણ કે તેઓ મોચી જ્ઞાતિના હતા અને તે સમયે, ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ) ઓર્ડર્સ (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૧૯૭૬ ના આધારે ગુજરાત રાજ્યમાં મોચી જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી.

૩. વર્ષ ૨૦૦૨ માં, સંસદ દ્વારા ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ) ઓર્ડર્સ (સેકન્ડ એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૦૨ ઘડવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા મોચીઓના સંદર્ભમાં વિસ્તાર પ્રતિબંધો દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. આ સુધારા દ્વારા, માત્ર તે જ મોચીઓ કે જેઓ ગુજરાતના ડાંગ જિલ્લો અને વલસાડ જિલ્લાના

ઉમરગામ તાલુકાના વતની હતા તેમને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૪. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ગુજરાતમાં તમામ મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાની અગાઉની સ્થિતિ સામે, સંસદે મોચી જ્ઞાતિનું અનુસૂચિત જાતિ તરીકેનું નિર્દેશન માત્ર ડાંગ જિલ્લો અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકાના વતની હોય તેવા મોચીઓ પૂરતું મર્યાદિત કર્યું હતું.

૫. તારીખ ૩૧.૧૨.૨૦૦૩ ના રોજ, સામાવાળાને ખાતાકીય પરીક્ષાઓ પાસ કરવા પર એન્ફોર્સમેન્ટ ઓફિસર/એકાઉન્ટ્સ ઓફિસરની જગ્યા પર બઢતી આપવામાં આવી હતી, અને આ બઢતી તેઓ અનામત વર્ગના હતા એટલે કે અનુસૂચિત જાતિના હતા તેના આધારે આપવામાં આવી હતી.

૬. બઢતી આપવામાં આવ્યાના નવ વર્ષ પછી, તારીખ ૨૯.૧૧.૨૦૧૨ ના રોજ, સામાવાળાને તારીખ ૨૯.૧૧.૨૦૧૨ ની અસરથી અપર ડિવિઝન કલાર્કની તેમની મૂળ જગ્યા પર રિવર્ટ (ઉતરતા હોદ્દા પર પરત) કરવામાં આવ્યા હતા. આ રિવર્ઝન એ આધાર પર કરવામાં આવ્યું હતું કે ૨૦૦૨ ના સુધારાના આધારે તેમને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરી શકાય નહીં.

૭. આ રિવર્ઝનથી વ્યથિત થઈને સામાવાળાએ ઓ.એ. નં. ૪૯૮/૨૦૧૨ દાખલ કરીને સેન્ટ્રલ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ટ્રિબ્યુનલ (સી.એ.ટી.) નો આશરો લીધો હતો.

૮. ટ્રિબ્યુનલે, વાદગ્રસ્ત હુકમ દ્વારા, એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે જે જગ્યા પર અહીંના સામાવાળાને બઢતી આપવામાં આવી હતી તે જગ્યા માટેની ખાલી જગ્યા વર્ષ ૨૦૦૦ માં ઉદ્ભવી હતી, જ્યારે ગુજરાતમાં તમામ મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી, તેમને આપવામાં આવેલ બઢતીનો હુકમ કાયદેસર અને માન્ય હતો. ટ્રિબ્યુનલે તે મુજબ અરજી મંજૂર કરી હતી અને સામાવાળાની બઢતી પુનઃસ્થાપિત કરી હતી.

૯. પરિણામે, ઇ.પી.એફ.ઓ. ટ્રિબ્યુનલના હુકમને પડકારતાં આ અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત છે.

૨. અરજદાર – ઇ.પી.એફ.ઓ. તરફે રજૂઆતો:

૧૦. અરજદાર– ઇ.પી.એફ.ઓ. તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી રાજેશ કે. સાવજાનીએ દલીલ કરી હતી કે જે તારીખે સામાવાળાને બઢતી આપવામાં આવી હતી, એટલે કે ૨૦૦૩ માં, ૨૦૦૨ ના સુધારાના કારણે તેમને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરી શકાય નહીં, જેણે માત્ર નિર્દિષ્ટ વિસ્તારના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કર્યા હતા અને તેથી, તેમને અનામતનો લાભ મળી શક્યો ન હોત. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે વર્ષ ૨૦૦૦ માં ખાલી જગ્યાના વર્ગીકરણનું કોઈ મહત્વ રહેશે નહીં અને ઉમેદવારના અનામત શ્રેણીના દરજ્જાને ધ્યાનમાં લેવાના હેતુ માટે માત્ર બઢતીની તારીખ જ સુસંગત તારીખ રહેશે. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે તારીખ ૧૭.૧૨.૨૦૦૨ થી માત્ર બે જિલ્લામાંથી આવતા મોચી જ્ઞાતિના લોકોને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા

હોવાથી, રાજ્યના અન્ય તમામ મોચીઓ અનુસૂચિત જાતિમાં નિર્દિષ્ટ જ્ઞાતિ હોવાનો દાવો કરી શકે નહીં અને તેના લાભો મેળવવા હકદાર હોવાનો દાવો કરી શકે નહીં. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે જ્યારે સામાવાળાની જ્ઞાતિ નિર્દિષ્ટ હતી ત્યારે તેઓ જે અનામત માટે હકદાર હતા, તે માત્ર ત્યારે જ તેમના લાભ માટે પ્રવર્તશે જ્યાં સુધી સદર જ્ઞાતિ ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિઝ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ) ઓર્ડરમાં નિર્દિષ્ટ રહી હોય અને જે ક્ષણે ૨૦૦૨ ના ઓર્ડર દ્વારા સદર જ્ઞાતિને રાષ્ટ્રપતિના ઓર્ડરમાંથી બાકાત કરવામાં આવી, તે જ ક્ષણે તેઓ અનામત ઉમેદવાર તરીકે મળતા તમામ લાભો ગુમાવી દેશે.

૧૧. વિદ્વાન વકીલે નીચેના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો:

(૧) શ્રી સુરત વલસાડ જિલ્લા કે.એમ.જી. પરિષદ વિ. ભારત સંઘ
[(૨૦૦૭) ૫ એસ.સી.સી. ૩૬૦]

(૨) ભારત સંઘ વિ. કૃષ્ણ કુમાર અને અન્ય [(૨૦૧૯) ૪ એસ.સી.સી.
૩૧૯]

(૩) બિહાર સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ અને અન્ય વિ. ધરમદેવ દાસ
[(૨૦૨૪) એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૧૭૬૮]

(૪) કે. નિર્મલા અને અન્ય વિ. કેનેરા બેંક અને અન્ય [(૨૦૨૪)
એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૨૨૭૩]

૩. સામાવાળા તરફે રજૂઆતો:

૧૨. બીજી તરફ, સામાવાળા તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી હિમાંશી બાલોદીએ દલીલ કરી હતી કે ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાં કોઈ ભૂલ કાઢી શકાય નહીં કારણ કે બઢતી હંમેશા ખાલી જગ્યા ઉદ્ભવી તે તારીખના સંદર્ભમાં ધ્યાને લેવામાં આવે છે અને જે તારીખે વાસ્તવમાં બઢતી આપવામાં આવે છે તે તારીખે નહીં. તેથી, તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે બઢતી આપવા માટે ખાલી જગ્યા ઉદ્ભવી તે તારીખને સુસંગત તારીખ તરીકે ધ્યાને લેતો સી.એ.ટી. નો હુકમ સાચો હતો અને તે તારીખે શ્રી મકવાણા (અહીંના સામાવાળા) અનુસૂચિત જાતિના હોવાથી, તેમની બઢતીમાં કોઈ ભૂલ કાઢી શકાય નહીં.

૧૩. વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી બાલોદીએ વધુ વિગતે સમજાવતાં દલીલ કરી હતી કે એકવાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૪૧ માં નિર્દિષ્ટ રીતે કોઈ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે, એટલે તે સમયે તે જ્ઞાતિમાં જન્મેલા તમામ લોકોમાં બંધારણીય અધિકાર નિહિત થાય છે, જે તેમના સમગ્ર જીવન દરમિયાન શિક્ષણ, રોજગાર વગેરે સંબંધિત બાબતોમાં અનામતના વિવિધ લાભો પ્રદાન કરે છે.

૧૪. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે જ્ઞાતિ જન્મથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી, અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ જ્ઞાતિમાં જન્મેલી કોઈપણ વ્યક્તિ તેના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન તે લાભો ભોગવશે. તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે જ્ઞાતિનો દરજ્જો તે જ્ઞાતિમાં જન્મના આધારે મળે છે અને તે એક અનૈરિછક કૃત્ય છે, જે બદલામાં કાયમી છે અને અમુક બંધારણીય અધિકારો પ્રદાન કરે છે.

તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે વ્યક્તિના જન્મ પર નિહિત થતો આ અધિકાર ભવિષ્યની કોઈપણ ઘટનાના કારણે ન તો બદલી શકાય છે કે ન તો છીનવી શકાય છે.

૧૫. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કોઈ જ્ઞાતિમાં જન્મેલી વ્યક્તિ પાસે તે જ્ઞાતિમાં રહેવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી અને તેના સમગ્ર જીવન દરમિયાન હંમેશા તે જ્ઞાતિની વ્યક્તિ તરીકે જ ઓળખાય છે. તેથી, તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે જો કોઈ વ્યક્તિ કોઈ જ્ઞાતિમાં જન્મે છે અને જો તે જ્ઞાતિ તેના જન્મ સમયે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હોય, તો તે ઉમેદવારને તેના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન હંમેશા અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હોવાનો લાભ મળશે અને પરિણામે રોજગાર અને શિક્ષણમાં અનામતના આધારે મળતા લાભો મેળવવા હકદાર રહેશે.

૧૬. વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી બાલોદીએ રજૂઆત કરી હતી કે અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ રીતે અનુસૂચિત જાતિઓમાંથી કોઈ જ્ઞાતિને બાકાત કરવાનો અર્થ માત્ર એવો થશે કે બાકાત કર્યા પછી તે જ્ઞાતિમાં જન્મેલી વ્યક્તિને અનામતનો લાભ મળશે નહીં, અને આ એટલા માટે છે કારણ કે વ્યક્તિ જ્ઞાતિમાં જન્મે છે અને તેથી, તે જે તારીખે તે જ્ઞાતિમાં જન્મે છે તે તારીખ તેને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરી શકાય કે નહીં તે ધ્યાનમાં લેવાના હેતુ માટે એકમાત્ર સુસંગત પરિબળ બની જાય છે.

૧૭. વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી બાલોદીએ એ પણ રજૂઆત કરી હતી કે જ્યારે સામાવાળા મોચી જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા હતા, ત્યારે બંધારણીય રીતે, તેમને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવામાં આવ્યા હતા અને જો કોઈ વ્યક્તિને આવો બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવે, તો માત્ર અમુક સમયગાળા પછી તે જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાની જરૂર ન રહેવાના કારણે તેને રદબાતલ કરી શકાય નહીં. ટૂંકમાં, તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે એકવાર વ્યક્તિને અનુસૂચિત જાતિનો દરજ્જો આપવામાં આવે, તો તેને તેના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન અનામતનો લાભ મળશે, અને અનામતનો લાભ તેના જીવનકાળ દરમિયાન પાછો ખેંચી શકાતો નથી કે તેમાં સુધારો કરી શકાતો નથી.

૪. આ રિટ અરજીમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નો:

(એ) શું ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ જે વ્યક્તિના જન્મ સમયે તેની જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હોય, તે જ્ઞાતિમાં જન્મેલી વ્યક્તિને કયા અધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે?

(બી) શું તેના પર પ્રાપ્ત થતા આ અધિકારો તેના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન તેનામાં નિહિત રહેશે કે પછી તે એક અસ્થાયી અધિકાર છે, જેને કોઈપણ સમયે અથવા તેના જીવનકાળ દરમિયાન છીનવી શકાય છે?

(સી) શું મકવાણાની અનામત શ્રેણી નક્કી કરવા માટે ખાલી જગ્યા ઉદ્ભવી તે તારીખને સુસંગત તારીખ તરીકે ધ્યાને લેતો ટ્રિબ્યુનલનો હુકમ વાજબી હતો કે નહીં?

પ. જ્ઞાતિ વ્યવસ્થાનું સંક્ષિપ્ત વિહંગાવલોકન:

૧૮. ઐતિહાસિક રીતે, આપણા સમાજમાં લોકોને વર્ણ તરીકે ઓળખાતા ચાર વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, જે તેમના સંબંધિત વ્યવસાયો પર આધારિત હતા, સંભવતઃ સામાજિક વ્યવસ્થા અને સંવાદિતા જાળવવાના હેતુથી. જોકે, સમય જતાં, લોકોના આ ચાર વર્ગો વંશપરંપરાગત માળખામાં એટલે કે જ્ઞાતિઓમાં (જાતિઓમાં) પરિવર્તિત થઈ ગયા. જે લોકોનું જૂથ પોતાના વ્યવસાય દ્વારા ઓળખાતું હતું તે લોકોના સામાજિક જૂથમાં પરિવર્તિત થઈ ગયું, જેમાં પ્રવેશ માત્ર જન્મથી થાય છે અને લોકોના જૂથના વ્યવસાય કે ક્ષમતા દ્વારા નહીં. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્ઞાતિમાં પ્રવેશ માત્ર જન્મથી થાય છે અને બહિષ્કાર કાં તો જ્ઞાતિ બહાર કાઢી મૂકવાથી અથવા અન્ય ધર્મમાં ધર્માંતરણ દ્વારા થાય છે.

૧૯. આપણા દેશમાં જ્ઞાતિ એ સામાજિક જૂથ હોવાનું માનવામાં આવે છે. જોકે, ડો. બી. આર. આંબેડકરે જ્ઞાતિને ક્રમબદ્ધ અસમાનતા સિવાય કંઈ નથી તેવું વર્ણવ્યું છે અને તેમણે જણાવ્યું હતું કે તે શ્રમનું વિભાજન ન હતું, પરંતુ શ્રમિકોનું વિભાજન હતું.

૨૦. એ બાબત નિર્વિવાદ હોઈ શકે છે કે ભલે જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ લોકોના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત હતી અને એક જ વ્યવસાય ધરાવતા તમામ લોકોને ચોક્કસ જ્ઞાતિ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ આ જ્ઞાતિના લોકો સમય જતાં પોતાની મેળે અલગ થઈ ગયા અથવા સમાજની અન્ય

જ્ઞાતિઓ/જૂથો દ્વારા અલગ જૂથમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા હતા. આમ, આ જૂથ એક બંધ જૂથ બની ગયું જે ફક્ત અંદરોઅંદર જોડાયેલું રહ્યું અને જૂથની અંદર જ લગ્ન કરતું રહ્યું. પરિણામે, અન્ય કોઈને તેમાં પ્રવેશવાની મંજૂરી આપવામાં આવી ન હતી. સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો, વ્યવસાયે એક જૂથને વ્યાખ્યાયિત કર્યું, અને આ જૂથ એક જ્ઞાતિ બની ગયું, જે પછી સામાજિક વંશવેલોનો એક ભાગ બની ગયું.

૨૧. આ જૂથમાં એટલે કે જ્ઞાતિમાં પ્રવેશ માત્ર જન્મથી થાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વ્યક્તિ સદર વ્યવસાયની કુશળતા અથવા વેપાર શીખી લીધો હોય તો પણ સ્વેચ્છાએ જ્ઞાતિનો સભ્ય બની શકતો નથી કે મેળવી શકતો નથી. જ્ઞાતિમાં પ્રવેશ એ એક અનૈરિછક કૃત્ય છે, જે પૂર્વનિર્ધારિત છે અને તે માત્ર વ્યક્તિના ચોક્કસ જ્ઞાતિમાં જન્મ પર જ મળે છે જે જ્ઞાતિ તેના માતાપિતાની હોય. જે ક્ષણે કોઈ વ્યક્તિ જ્ઞાતિમાં જન્મે છે, તે જ ક્ષણે જ્ઞાતિની સામાજિક સીમાઓ તે વ્યક્તિને ઘેરી લે છે, અને તે સામાજિક જૂથનો એક ભાગ બની જાય છે.

૨૨. આ સામાજિક જૂથ અથવા જૂથો સમય જતાં ઉચ્ચ અને નિમ્ન જ્ઞાતિઓના વંશવેલોમાં વિકસિત થયા છે. નીચલા સ્તરની જ્ઞાતિઓ પર ધીમે ધીમે અત્યાચાર ગુજારવામાં આવ્યો છે અને ઉપલા સ્તરની જ્ઞાતિ દ્વારા તેમને હલકી કક્ષાના જૂથ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. ઉચ્ચ સ્તરની જ્ઞાતિના લોકો દ્વારા નીચલા સ્તરની જ્ઞાતિઓને વશ કરવાના ઇરાદાથી અથવા પોતાની

સર્વોચ્ચતા જાળવી રાખવાના ઇરાદાથી અથવા બંનેના મિશ્રણ સાથે શક્ય તેટલી અમાનવીય રીતે વર્તવામાં આવ્યું છે. જન્મથી નીચી જ્ઞાતિ પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ પરના આ પ્રકારના અત્યાચારને કારણે આખરે આ અત્યાચારનો અંત લાવવા, તેમનું રક્ષણ કરવા અને આપણા સમાજમાં તેમનો દરજ્જો વધારવા માટે જ્યારે આપણું બંધારણ ઘડવામાં આવ્યું ત્યારે વિશેષ જોગવાઈઓ બનાવવામાં આવી અને ઘડવામાં આવી.

૨૩. એક વાત ચોક્કસ છે અને તે એ છે કે જ્ઞાતિની પ્રાપ્તિ જન્મથી થાય છે, અને આ જ્ઞાતિ જ્યાં સુધી વ્યક્તિ જીવિત હોય ત્યાં સુધી તેની સાથે જોડાયેલી રહે છે. આ જ્ઞાતિની ઓળખનો એકમાત્ર અપવાદ એ છે કે જો તે વ્યક્તિ અન્ય ધર્મમાં ધર્માતરણ કરે અથવા તેની જ્ઞાતિના અન્ય સભ્યો દ્વારા તેનો જ્ઞાતિબહાર બહિષ્કાર કરવામાં આવે.

૨૪. અહીં એ જણાવવું પણ સુસંગત હોઈ શકે છે કે બંધારણમાં અથવા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં જ્ઞાતિ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી નથી અને બંધારણ જ્ઞાતિને એક પ્રવર્તમાન વાસ્તવિકતા તરીકે ધ્યાનમાં રાખીને ઘડવામાં આવ્યું છે અને બંધારણીય સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને તેની સાથે વ્યવહાર કરવો પડશે. ૧૯૯૨ સપ્લીમેન્ટ (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭ માં અહેવાલ થયેલ ઇન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે જ્ઞાતિની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ કરી છે:

“ઉપરોક્ત સામગ્રીથી પૂરતી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાતિ એ સામાજિક વર્ગ – સામાજિક રીતે સજાતીય વર્ગ સિવાય કંઈ નથી. તે એક વ્યવસાયિક જૂથ પણ છે, જેમાં આટલો તફાવત છે કે તેનું સભ્યપદ વારસાગત છે. વ્યક્તિ તેમાં જન્મે છે. તેનું સભ્યપદ અનૈરિછક છે. જો કોઈ વ્યક્તિ તે વ્યવસાય કરવાનું બંધ કરે તો પણ, તે તે જૂથનો સભ્ય રહે છે અને ચાલુ રહે છે. પુનરાવર્તન કરીએ તો, તે સામાજિક અને વ્યવસાયિક રીતે સજાતીય વર્ગ છે. સગોત્ર વિવાહ (પોતાની જ્ઞાતિમાં જ લગ્ન) તેનું મુખ્ય લક્ષણ છે. તેનો સામાજિક દરજ્જો અને મોભો તેના દ્વારા કરવામાં આવતા વ્યવસાયના સ્વરૂપ પર આધારિત છે. વ્યવસાય જેટલો નિમ્ન, કમબઢ્ધ શ્રેણીમાં તે વર્ગનો સામાજિક મોભો તેટલો જ નિમ્ન.”

૨૫. આમ, આ પૃષ્ઠભૂમિમાં જોતાં, આ કેસના હેતુ માટે, એ બાબત આશ્ચર્યજનક રીતે સ્પષ્ટ બને છે કે જે ક્ષણે અહીંના સામાવાળા મોચી જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા હતા, તે ક્ષણે જ્ઞાતિની પ્રાપ્તિ કાયમી હતી અને તેમને તેમના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન મોચી તરીકે ગણવા પડશે.

૬. અનુસૂચિત જાતિઓ સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓનું વિહંગાવલોકન

૬(એ). ભાગ ૩ માં

૨૬. અનુચ્છેદ ૧૫ રાજ્ય દ્વારા ધર્મ, મૂળવંશ, જ્ઞાતિ, લિંગ અથવા જન્મસ્થાનના આધારે ભેદભાવ રાખવાનો નિષેધ કરે છે અને દુકાનો, જાહેર

રેસ્ટોરન્ટ્સ, હોટલો અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોમાં પ્રવેશના સંબંધમાં અને રાજ્ય દ્વારા અથવા રાજ્યના ભંડોળમાંથી જાળવવામાં આવતા કુવાઓ, તળાવો, સ્નાનઘાટો, રસ્તાઓ અને જાહેર આશ્રયસ્થાનોના ઉપયોગ સંબંધે કોઈપણ પ્રકારની અસમર્થતા, જવાબદારી, પ્રતિબંધ અથવા શરત લાદવાની મનાઈ ફરમાવે છે. આમ, લોકોની જ્ઞાતિના કારણે તેમની સાથે ભેદભાવ રાખવાની અથવા તેમને બાકાત રાખવાની પ્રથા બંધારણમાં સ્પષ્ટપણે પૂરી પાડવામાં આવી છે, જેનાથી દરેક નાગરિક સાથે સમાન વ્યવહાર કરવાનો ઇરાદો સ્પષ્ટ થાય છે.

૨૭. જોકે, અનુચ્છેદ ૧૫ (૪) રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ સામાજિક અથવા શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓની ઉન્નતિ માટે કોઈપણ વિશેષ જોગવાઈ કરવાની છૂટ આપે છે.

૨૮. અનુચ્છેદ ૧૬ જાહેર કરે છે કે રાજ્ય હેઠળના કોઈપણ હોદ્દા પર રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહેશે અને માત્ર જ્ઞાતિ અથવા ધર્મ અથવા મૂળવંશના કારણે કોઈની સાથે ભેદભાવ કરવામાં આવશે નહીં અથવા રોજગાર માટે અયોગ્ય ગણવામાં આવશે નહીં.

૨૯. જોકે, અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) રાજ્યને પછાત વર્ગ અથવા વર્ગોની તરફેણમાં નિમણૂકો અથવા જગ્યાઓના અનામત માટે કોઈપણ જોગવાઈ કરવાની મંજૂરી

આપે છે, જે રાજ્યના અભિપ્રાય મુજબ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા નથી.

૩૦. અનુચિત ૧૬ (જએ) રાજ્યને અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓની તરફેણમાં પરિણામી વરિષ્ઠતા સાથે બઢતી સંબંધિત બાબતોમાં અનામતની જોગવાઈ કરવાની મંજૂરી આપે છે, જે રાજ્યના અભિપ્રાય મુજબ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પર્યાપ્ત પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી નથી.

૩૧. ભારતના બંધારણના અનુચિત ૧૭ એ અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરી છે અને અસ્પૃશ્યતામાંથી ઉદ્ભવતી કોઈપણ અસમર્થતાના અમલને કાયદા અનુસાર શિક્ષાપાત્ર ગુનો બનાવ્યો છે. અસ્પૃશ્યતાના કોઈપણ સ્વરૂપના આચરણ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. અસ્પૃશ્યતા, સ્વાભાવિક રીતે, દલિત વર્ગના સંબંધમાં હતી, એટલે કે તે વર્ગો જેમને અસ્પૃશ્ય માનવામાં આવતા હતા અને જેમને સમાજની બહાર અને અલગ રાખવાના હતા.

૩૨. આમ, મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત બંધારણનો ભાગ ૩ જ્ઞાતિના આધારે ભેદભાવ પર સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધ મૂકે છે જ્યારે તે જ સમયે તેઓ રાજ્યને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ અથવા વર્ગોની ઉન્નતિ માટે અનામત રાખવાની પણ મંજૂરી આપે છે અને રાજ્યને નાગરિકોના કોઈપણ પછાત વર્ગ અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા જનજાતિઓ માટે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ માટે નિમણૂકો અથવા જગ્યાઓના અનામત માટે જ નહીં પરંતુ તેમની બઢતીઓ માટે પણ વિશેષ જોગવાઈઓ કરવાની સ્પષ્ટપણે મંજૂરી આપે છે. બંધારણ

મૂળભૂત રીતે દેશમાં જ્ઞાતિના પ્રસારને માન્યતા આપે છે અને હકારાત્મક પગલાં દ્વારા તેમના ઉત્થાનની મંજૂરી આપતી જોગવાઈઓ બનાવીને તેના ખરાબ અસરોને દૂર કરવાનો પણ પ્રયાસ કરે છે.

૬(બી). ભાગ ૪ માં એટલે કે રાજ્યની નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

૩૩. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૪૬, માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત તરીકે જણાવે છે કે રાજ્ય લોકોના નબળા વર્ગોના અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોની વિશેષ કાળજી સાથે વૃદ્ધિ કરશે અને તેમને સામાજિક અન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણથી બચાવશે. તેથી, રાજ્યએ એ સિદ્ધાંત દ્વારા માર્ગદર્શિત થવું જરૂરી છે કે સમાજના નબળા વર્ગો અને વધુ વિશેષમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિની વ્યક્તિઓને કોઈપણ સામાજિક અન્યાય અને શોષણથી સુરક્ષિત રાખવા જોઈએ, જેનો અર્થ એ થાય કે તમામને સામાજિક ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવાના આમુખના ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમને વધારાના ધ્યાનની જરૂર છે.

૬(સી). અમુક વર્ગો સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ સંબંધિત ભાગ ૧૬ માં

૩૪. ભાગ ૩ માં કરવામાં આવેલી ઉપરોક્ત વિશેષ જોગવાઈઓ ઉપરાંત, ભાગ ૧૬ અમુક વર્ગો સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ ધરાવે છે. આ ભાગની જોગવાઈઓ લોકસભામાં અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બેઠકોના અનામતની જોગવાઈ કરે છે (એટલે કે અનુચ્છેદ ૩૩૦ અને અનુચ્છેદ ૩૩૨).

૩૫. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૩૪ એક બિન-અવરોધક કલમથી શરૂ થાય છે અને જાહેર કરે છે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બેઠકોનું અનામત ૮૦ વર્ષ પૂરા થતાં સમાપ્ત થઈ જશે. બંધારણ ઘડતી વખતે આ સમયગાળો ૧૦ વર્ષનો હતો અને સંસદ દ્વારા કરવામાં આવેલા અનેક સુધારાઓ દ્વારા તેને લંબાવવામાં આવ્યો છે. આ બાબત સૂચવે છે કે બંધારણના ઘડવૈયાઓ બેઠકોનું અનામત માત્ર એક દાયકા માટે રાખવાનો ઇરાદો ધરાવતા હોવા છતાં, કાયદા ઘડનારાઓએ તેમની વિવેકબુદ્ધિથી આ સમયગાળો સતત લંબાવ્યો છે અને આનો અર્થ એ થશે કે કાયદા ઘડનારાઓ સ્પષ્ટ છે કે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓએ હજુ પણ સામાજિક રીતે પૂરતી પ્રગતિ કરી નથી અને સામાજિક ન્યાય પ્રાપ્ત કરવા માટે હજુ પણ હકારાત્મક કાર્યવાહીની જરૂર છે.

૩૬. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ રહેશે કે જોકે લોકસભા અને રાજ્યની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ માટેના અનામત માટે સમયમર્યાદા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી છે એટલે કે રાજકીય અનામત, શિક્ષણમાં અથવા રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં અનામત માટે આવી કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી. આ બાબત સૂચવે છે કે બંધારણના ઘડવૈયાઓનો એવો અભિપ્રાય હતો કે આ ક્ષેત્રોમાં અનામત એક આવશ્યક વિશેષતા રહેશે અને તેને સમયમર્યાદાને આધીન રાખી શકાય નહીં.

૩૭. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૩૫ એવી શરત મૂકે છે કે સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતો સંબંધિત સેવાઓ અને જગ્યાઓ પર નિમણૂકો કરતી વખતે વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવા સાથે સુસંગત રહીને અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોના દાવાઓને ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.

૩૮. આ અનુચ્છેદનો પરંતુક જાહેર કરે છે કે આ અનુચ્છેદમાંની કોઈપણ બાબત સંઘ અથવા રાજ્યની બાબતો સંબંધિત સેવાઓ અથવા જગ્યાઓના કોઈપણ વર્ગ અથવા વર્ગોમાં બઢતીની બાબતોમાં અનામત માટે કોઈપણ પરીક્ષામાં લાયકાતના ગુણમાં છૂટછાટ આપવા અથવા મૂલ્યાંકનના ધોરણો ઘટાડવા માટે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોની તરફેણમાં કોઈપણ જોગવાઈ કરવામાં અવરોધરૂપ બનશે નહીં.

૩૯. આમ, બંધારણમાં એવા કેટલાક અનુચ્છેદો છે જે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ માટે ભરતી અને બઢતીની બાબતોમાં અનામતની જોગવાઈ કરે છે અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં તેમજ વિધાનમંડળોમાં અનામત રાખવા માટેની જોગવાઈઓ પણ છે. તે અનુસૂચિત જાતિઓને પોતાની જાતને આગળ વધારવા માટે પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી તેમના માટે માનક માપદંડો ઘટાડતા કાયદાઓ બનાવવાની પણ જોગવાઈ કરે છે. આ જોગવાઈઓ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો અને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓના ઉત્થાન માટેના સ્પષ્ટ બંધારણીય આદેશને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

૪૦. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૩૮ હેઠળ રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગની રચના જરૂરી છે જેને અનુસૂચિત જાતિઓ સંબંધિત તમામ બાબતોનું નિરીક્ષણ અને તપાસ કરીને અને તેમને આપવામાં આવેલા અધિકારો અને સુરક્ષાના વંચિતતાની ફરિયાદોનો નિકાલ કરીને અનુસૂચિત જાતિના હિતોનું રક્ષણ કરવાની ફરજ સોંપવામાં આવી છે.

૭. અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ અનુસૂચિત જાતિઓનું નિર્દેશન

૪૧. ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૪૧ નીચે મુજબ વંચાય છે:

“(૧) રાષ્ટ્રપતિ કોઈપણ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંદર્ભમાં, અને જ્યાં તે રાજ્ય હોય ત્યાં તેના રાજ્યપાલ સાથે ચર્ચા-વિચારણા કર્યા પછી, જાહેર અધિસૂચના દ્વારા, એવી જ્ઞાતિઓ, મૂળવંશો અથવા જનજાતિઓ અથવા જ્ઞાતિઓ, મૂળવંશો અથવા જનજાતિઓ પૈકીના ભાગો અથવા જૂથો નિર્દિષ્ટ કરી શકશે જેને આ બંધારણના હેતુઓ માટે તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંબંધમાં, યથાપ્રસંગ, અનુસૂચિત જાતિઓ ગણવામાં આવશે.

(૨) સંસદ કાયદા દ્વારા કલમ (૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી અધિસૂચનામાં નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાં કોઈપણ જ્ઞાતિ, મૂળવંશ અથવા જનજાતિ અથવા કોઈપણ જ્ઞાતિ, મૂળવંશ અથવા જનજાતિ પૈકીના ભાગ અથવા જૂથનો સમાવેશ કરી શકશે અથવા બાકાત કરી શકશે, પરંતુ ઉપરોક્ત સિવાય સદર કલમ હેઠળ

બહાર પાડવામાં આવેલી અધિસૂચનામાં ત્યારપછીની કોઈપણ અધિસૂચના દ્વારા ફેરફાર કરી શકાશે નહીં.”

તે ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિઓ સાથે સંબંધિત છે અને તે જણાવે છે કે રાષ્ટ્રપતિ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંદર્ભમાં જાહેર અધિસૂચના બહાર પાડીને; (૧) જ્ઞાતિઓ, (૨) મૂળવંશો અથવા જનજાતિઓ અને (૩) જ્ઞાતિઓ, મૂળવંશો અથવા જનજાતિઓ પૈકીના ભાગો અથવા જૂથો નિર્દિષ્ટ કરશે, જેને રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના સંદર્ભમાં, યથાપ્રસંગ, બંધારણના હેતુઓ માટે અનુસૂચિત જાતિ ગણવામાં આવશે. આ અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યના કિસ્સામાં જાહેર અધિસૂચના બહાર પાડતાં પહેલાં રાષ્ટ્રપતિએ રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કરવો જરૂરી છે. આમ, બંધારણ પોતે જ રાષ્ટ્રપતિને શરૂઆતમાં એવી જ્ઞાતિઓ નિર્દિષ્ટ કરવાની જોગવાઈ કરે છે જેને અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ ગણવાની હોય અને પ્રક્રિયા પણ નિર્ધારિત કરે છે.

૪૨. રાષ્ટ્રપતિ શરૂઆતમાં જે જ્ઞાતિઓને અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ગણવાની હોય તેનો નિર્દેશ કરે તે પછી, સભાનપણે માન્ય અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા જનજાતિઓમાંથી જ્ઞાતિઓ ઉમેરવા, સુધારવા અથવા બાકાત રાખવાની સત્તા અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) હેઠળ માત્ર સંસદને જ આપવામાં આવી છે. આ અનુચ્છેદ ખાસ જણાવે છે કે અનુસૂચિત જાતિ અથવા જનજાતિઓની યાદીમાંથી કોઈપણ જ્ઞાતિમાં સુધારો કરવા, ફેરફાર કરવા અથવા

બાકાત રાખવા માટેની આ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે માત્ર અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું જ પાલન કરવાનું રહેશે.

૪૩. અગાઉ જોયું તેમ, લોકસભા અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનામતને સમયમર્યાદાને આધીન રાખવામાં આવી હતી એટલે કે રાજકીય અનામત માત્ર ટૂંકા સમય માટે જ આપવાની હતી. શરૂઆતમાં, અનામત આપવાનો સમયગાળો ૧૦ વર્ષનો હતો, પરંતુ તેને ૮૦ વર્ષ સુધી ચાલુ રાખવામાં આવ્યો છે. આનો અર્થ એ થશે કે સંસદ સ્વીકારે છે કે દલિત વર્ગોને સામાજિક ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવા માટે હજુ પણ રક્ષણ અને ઉત્થાનની જરૂર છે.

૪૪. જોકે, શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં અને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ માટેના અનામત માટે આવી કોઈ સમયમર્યાદા નથી. આનો અર્થ એ નથી કે નિર્દિષ્ટ જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત અનિવાર્યપણે કાયમી બાબત હતી. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી જ્ઞાતિઓનો સમાવેશ કરવા, તેમાં ફેરફાર કરવા અથવા બાકાત રાખવાની સંસદને સત્તા આપીને ભવિષ્યમાં અનામતના લાભને નિયંત્રિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

૪૫. રસપ્રદ બાબત એ છે કે, અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી કોઈ જ્ઞાતિનો સમાવેશ કરવાની, ફેરફાર કરવાની અથવા બાકાત રાખવાની સત્તા રાજ્યની વિધાનસભાઓને આપવામાં આવી નથી પરંતુ સ્પષ્ટપણે સંસદને આપવામાં આવી છે, જેનો અર્થ એ થાય છે કે નિર્દિષ્ટ જાતિઓની યાદી સાથે છેડછાડ એ

રાષ્ટ્રીય મુદ્દો ગણાય છે અને તેને રાજ્યો દ્વારા નિયંત્રિત કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં, જે આ બાબતમાં પક્ષપાતી વલણ ધરાવી શકે છે.

૪૬. આમ, બંધારણ માત્ર સંસદને જ અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ ગણાતી જ્ઞાતિઓના સમાવેશ, બાકાતી અથવા ફેરફાર કરવાની સત્તા આપે છે. આ પ્રક્રિયા આમુખમાં ઘોષિત સામાજિક ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવા સાથે બંધારણ જે મહત્વ જોડે છે તેને ઉજાગર કરે છે.

૪૭. (૨૦૨૫) ૧ એસ.સી.સી. ૧ માં અહેવાલ થયેલ પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય વિ. દવિન્દર સિંહ અને અન્ય ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની ૭ ન્યાયાધીશોની બેન્ચે જાહેર કર્યું છે કે માત્ર સંસદ જ અનુસૂચિત જાતિઓને નિર્દિષ્ટ કરતી ચાટીમાં સુધારો કરી શકે છે અને રાજ્યો માત્ર અનુસૂચિત જાતિઓની ચાટીમાં સમાવિષ્ટ તમામ જાતિઓ સુધી અનામત પહોંચે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે અનુસૂચિત જાતિઓનું ઉપ-વર્ગીકરણ કરી શકે છે.

૮. ગુજરાત રાજ્યના સંદર્ભમાં ૧૯૫૦ થી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓનું નિર્દેશન અને સંસદ દ્વારા તેના સુધારા કે બાકાતીનો ઘટનાક્રમ

૪૮. અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૧) હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, રાષ્ટ્રપતિએ રાજ્યપાલ (તે સમયે રાજપ્રમુખ) સાથે પરામર્શ કર્યા પછી ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ) ઓર્ડર, ૧૯૫૦ નામની અધિસૂચના બહાર પાડી હતી. આ ઓર્ડર હેઠળ, રાષ્ટ્રપતિએ મુંબઈ રાજ્ય માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને જનજાતિઓ ગણાતી જાતિઓ નિર્દિષ્ટ કરી હતી. આ મુંબઈ રાજ્યમાં એવા

વિસ્તારોનો સમાવેશ થતો હતો જેનું પાછળથી પુનર્ગઠન થવાનું હતું અને જે ગુજરાત રાજ્ય બનવાનું હતું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અધિસૂચનામાં વર્ણવેલ મુંબઈ રાજ્યમાં હાલનું મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને હાલનું સમગ્ર ગુજરાત રાજ્ય સામેલ હતું.

૪૯. મુંબઈ રાજ્યના સંદર્ભમાં ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરનો ભાગ-૩ નીચે મુજબ વંચાતો હતો:

“૧. સમગ્ર રાજ્યમાં:—

૧. અગર	૧૯. લિંગાડેર
૨. અસોદી	૨૦. મચીગર
૩. બકાદ	૨૧. માદિંગ, અથવા માંગ
૪. ભામ્બી	૨૨. મહાર
૫. ભાંગી	૨૩. મહ્યાવંશી
૬. ચક્રવધા-દાસર	૨૪. માંગરૂડી
૭. ચલવાદી	૨૫. મેઘવાળ, અથવા મેંઘવાર
૮. ચામ્ભાર, અથવા મોચીગર, અથવા સમાગર	૨૬. મિની માદિંગ
૯. ચેના-દાસર	૨૭. મુકરી

૧૦. ચૂહર અથવા ચૂહરા	૨૮. નાડિયા
૧૧. ડાકલેરુ	૨૯. રોહિત
૧૨. ઢેગુ-મેગુ	૩૦. શેણવા, અથવા શિંધાયા
૧૩. ઢોર	૩૧. શિંગડાવ, અથવા શિંગડ્યા
૧૪. ગરોડા	૩૨. સોચી
૧૫. હાધીર	૩૩. તિમાલી
૧૬. હલસાર, અથવા હસલાર, અથવા હુલસવર	૩૪. તુરી
૧૭. હોલાયા, અથવા ગરોડે	૩૫. વણકર
૧૮. કોલયા, અથવા કોલધા	૩૬. વિથોલિયા

૨. ગુજરાત વિભાગ સિવાય સમગ્ર રાજ્યમાં: મોચી”

૫૦. આમ, ગુજરાત વિભાગ સિવાયના સમગ્ર મુંબઈ રાજ્યમાં, તમામ મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. તેને અલગ રીતે કહીએ તો, ગુજરાત વિભાગના મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા ન હતા.

૫૧. રાષ્ટ્રપતિએ સ્ટેટ્સ રિઓર્ગેનાઇઝેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૪૧ અને બિહાર એન્ડ વેસ્ટ બેંગાલ (ટ્રાન્સફર ઓફ ટેરિટરીઝ) એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ

૧૪ ના અનુસંધાનમાં ધ શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ લિસ્ટ (મોડિફિકેશન) ઓર્ડર, ૧૯૫૬ બહાર પાડ્યો હતો, જેણે અગાઉના ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરમાં સુધારો કર્યો હતો.

૫૨. સદર ઓર્ડરના પરિશિષ્ટ-૧, ૨, ૩ અને ૪ માં નિર્દિષ્ટ રીતે ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો.

૫૩. આ મોડિફિકેશન ઓર્ડરના પરિશિષ્ટ-૧ એ ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરના ભાગ-૧ થી ૧૬ ના સ્થાને ભાગ-૧ થી ૧૩ મૂક્યા હતા. પરિશિષ્ટનો ભાગ-૪ મુંબઈ રાજ્ય સાથે સંબંધિત હતો અને આ ભાગ-૪ ની કલમ ૨ નીચે મુજબ વંચાતી હતી:

“૨. ગ્રેટર બોમ્બે, પશ્ચિમ ખંડવા, પૂર્વ ખંડવા, ડાંગ, નાસિક, અહમદનગર, પૂના, ઉત્તર સતારા, દક્ષિણ સતારા, કોલ્હાપુર, શોલાપુર, થાણા, કોલકાતા અને રત્નાગિરી જિલ્લાઓમાં:

મોચી”

૫૪. આમ, વર્ષ ૧૯૫૬ ના આ સુધારા દ્વારા ભૌગોલિક પ્રતિબંધો લાદવામાં આવ્યા હતા અને ઉપરોક્ત વિસ્તારોના માત્ર મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, મુંબઈ રાજ્યમાં તમામ મોચીઓના અગાઉના નિર્દેશન (ગુજરાત વિભાગ સિવાય) ની સામે,

માત્ર ખાસ નામ આપેલા વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૫૫. વર્ષ ૧૯૬૦ માં, મુંબઈ રાજ્યનું પુનર્ગઠન કરવામાં આવ્યું અને ગુજરાત રાજ્ય અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યની રચના કરવામાં આવી. આ અધિનિયમ હેઠળ, ડાંગ અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકાના ગામો ધરાવતા વિસ્તારો ગુજરાત રાજ્યનો ભાગ બન્યા હતા.

૫૬. બોમ્બે રિઓર્ગેનાઇઝેશન એક્ટની કલમ ૨૬ એ પણ તે કાયદાના પરિશિષ્ટ-૭ મુજબ ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ) ઓર્ડર, ૧૯૫૦ માં સુધારો કર્યો હતો. આ સુધારાના આધારે, ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરના ભાગ-૪ ને બદલવામાં આવ્યો હતો અને ગુજરાત રાજ્યના સંદર્ભમાં, કલમ-૨ માં નીચે મુજબ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું:

“૨. ડાંગ જિલ્લામાં અને સુરત જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં;

મોચી”.

૫૭. આમ, ગુજરાત રાજ્યની રચના પર, માત્ર ડાંગ જિલ્લા અને સુરત જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકાના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. તેને અલગ રીતે કહીએ તો, ગુજરાત રાજ્યના તમામ મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા ન હતા અને માત્ર ઉપરોક્ત બે વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૫૮. તારીખ ૧૮.૯.૧૯૭૬ ના રોજ, સંસદે ધ શિઝ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિઝ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ ઓર્ડર્સ (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૧૯૭૬ ઘડ્યો હતો, જેના દ્વારા ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરમાં કાયદાની કલમ ૩ દ્વારા અને સદર અધિનિયમના પરિશિષ્ટ ૧ માં નિર્દિષ્ટ મર્યાદા સુધી સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. આના દ્વારા, પરિશિષ્ટના ભાગ ૪ માં, ગુજરાત સંબંધિત, મોચી જ્ઞાતિ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી:

૧. અગર	૧૬. લિંગાડેર
૨. બકાદ, બાંટ	૧૭. મહાર, તરાલ, ઢેગુ મેગુ
૩. બાવા-દેઢ, દેઢ-સાધુ	૧૮. મહ્યાવંશી, ઢેડ, ઢેઢ, વણકર, અંત્યજ મારુ વણકર
૪. ભામ્બી, ભાંભી, અસાદરુ, અસોદી, ચમાડીયા, ચમાર, ચામ્ભાર, ચામગાર, હરાલૈયા, હરાલી, ખાલપા, મચીગર, મોચીગર, માદર, માદિંગ, મોચી, નાલિયા, તેલુગુ મોચી, કામતી મોચી, રાણીગર, રોહિદાસ, રોહિત, સામગાર	૧૯. માંગ, માતંગ, મિનીમાદિંગ
૫. ભાંગી, મહેતર, ઓલગણા, રુખી, મલકાણા, હલાલખોર, લાલબેગી, વાલ્મીકિ, કોરાર, ઝાડમક્ષી	૨૦. માંગ-ગરુડી
૬. ચલવાદી, ચન્નૈયા	૨૧. મેઘવાળ, મેઘવાલ, મેંઘવાર

૭. ચેન્ના દાસર, હોલાયા દાસર	૨૨. મુકરી
૮. ડાંગશિયા	૨૩. નાડિયા, હાદી
૯. ઢોર, કક્કૈયા, કંકૈયા	૨૪. પાસી
૧૦. ગરમતંગ	૨૫. સેણવા, શેણવા, ચેણવા, સેડમા, રાવત
૧૧. ગરોડા, ગારો	૨૬. શેમાલિયા
૧૨. હાક્ષીર	૨૭. થોરી
૧૩. હલસાર, હસલાર, હુલસવર, હલસવર	૨૮. તીરગર, તીરબંદા
૧૪. હોલાર, વલ્હાર	૨૯. તુરી
૧૫. હોલાયા, હોલેર	૩૦. તુરી બારોટ, દેઢ બારોટ

૫૯. મોચી જ્ઞાતિના લોકો પર કોઈ ભૌગોલિક મર્યાદાઓ લાદવામાં ન આવી હોવાથી, જેવી ૧૯૫૦ ના ઓર્ડર અને ૧૯૫૬ ના ઓર્ડરમાં લાદવામાં આવી હતી, સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યના મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૬૦. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, તારીખ ૧૮.૯.૧૯૭૬ થી બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓના અનુસંધાનમાં બનાવેલા સંસદીય કાયદા દ્વારા ગુજરાત રાજ્યના તમામ મોચીઓને અનુસૂચિત

જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૭૬ માં કરવામાં આવેલા આ સુધારાનું કાનૂની અનુમાન એ થશે કે સંસદનો એવો અભિપ્રાય હતો કે ૧૬ વર્ષ પહેલાં ૧૯૬૦ માં રચાયેલા ગુજરાત રાજ્યના તમામ મોચીઓ હજુ પણ સામાજિક રીતે પછાત હતા અને તેમને અનામતના લાભો આપવા જરૂરી હતા.

૬૧. તારીખ ૧૭.૧૨.૨૦૦૨ ના રોજ, સંસદે ધ કોન્સ્ટીટ્યુશન (શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ) ઓર્ડર્સ (સેકન્ડ એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૦૨ ઘડ્યો હતો. આ સુધારા દ્વારા, ૧૯૫૦ ના ઓર્ડરના પરિશિષ્ટ ૧ ના ભાગ ૪, જે ગુજરાત સાથે સંબંધિત હતો, તેની એન્ટ્રી નીચે મુજબ બદલવામાં આવી હતી:

“૪. ભામ્બી, ભાંભી, અસાદર, અસોદી, ચમાડીયા, ચમાર, ચમાર-રવિદાસ, ચામ્ભાર, ચામગાર, હરાલૈયા, હરાલી, ખાલપા, મચીગર, મોચીગર, માદર, માદિંગ, મોચી (માત્ર ડાંગ જિલ્લામાં અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકામાં), નાલિયા, તેલુગુ મોચી, કામતી મોચી, રાણીગર, રોહિદાસ, રોહિત, સામગાર”

૬૨. ઉપર જોઈ શકાય છે તેમ, આ સુધારા દ્વારા, ૧૯૭૬ પહેલાં પ્રવર્તતી હતી તેવી ભૌગોલિક મર્યાદાઓ મોચીઓ પર લાદવામાં આવી હતી અને માત્ર તે જ મોચીઓ કે જેઓ ડાંગ જિલ્લો અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકાના હતા તેમને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૬૩. આ સુધારાનું કાનૂની અનુમાન એ થશે કે સંસદનો એવો અભિપ્રાય હતો કે અમુક ચોક્કસ વિસ્તારોના મોચી જ્ઞાતિના લોકો જ સામાજિક રીતે પછાત હતા

અને તેમને ઉત્થાન માટે અનામતના લાભોની જરૂર હતી. આનો અર્થ બે બાબતોમાંથી એક થશે. પ્રથમ એ કે, ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારોના મોચીઓએ સામાજિક રીતે પ્રગતિ કરી હતી અને તેમની ઉદ્ધર્વ સામાજિક ગતિશીલતા માટે લાભની જરૂર ન હતી અથવા ભૌગોલિક મર્યાદાઓ દૂર કરવી એ એક ભૂલ હતી. સુધારાના કારણને ધ્યાનમાં લીધા વિના, કાનૂની દ્રષ્ટિકોણથી જોતાં, હકીકત એ રહે છે કે સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યના મોચીઓને ૨૮ લાંબા વર્ષો સુધી એટલે કે સદીના એક ચતુર્થાંશ કરતાં વધુ સમય સુધી અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા.

૬૪. ટૂંકમાં, આ સુધારાની કાનૂની અસરો એ છે કે સંસદનો એવો અભિપ્રાય હતો કે માત્ર બે નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનામતના લાભની જરૂર છે.

૬૫. આમ, મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાની ઐતિહાસિક સફરનો સારાંશ એ રીતે આપી શકાય કે ૧૯૫૦ માં માત્ર નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા અને આ પરિસ્થિતિ ૧૯૭૬ સુધી પ્રવર્તી હતી અને ૧૯૭૬ થી ૨૦૦૨ સુધી એટલે કે ૨૮ વર્ષ સુધી, સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યના મોચીઓને કોઈપણ ભૌગોલિક મર્યાદા વિના અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા અને ૨૦૦૨ થી આગળ માત્ર નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે.

૯. અનુચ્છેદ ૩૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ જાતિઓની યાદીમાંથી જાતિના સમાવેશ,
સુધારા અથવા બાકાતીની અસર

૬૬. ગુજરાત રાજ્યમાં ૧૯૭૬ અને ૨૦૦૨ ની વચ્ચે જ્યારે મોચીઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા તે સમયગાળા દરમિયાન જન્મેલા મોચીઓનું શું થશે તે પ્રશ્ન વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થાય છે, વિશેષ કરીને એટલા માટે કે ૨૦૦૨ થી, માત્ર નિર્દિષ્ટ વિસ્તારોના મોચીઓને જ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે?

૬૭. આ ૨૬ વર્ષના સમયગાળામાં એટલે કે સદીના એક ચતુર્થાંશ કરતાં વધુ સમયમાં તેમની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હોવાના આધારે જે મોચીઓએ કાયદેસર રીતે અનામતનો લાભ લીધો હતો તેમનું શું થશે?

૬૮. શું તેઓ અનામતનો લાભ મેળવવાનો પોતાનો અધિકાર ગુમાવી દેશે, કે પછી તેમને બંધારણીય રીતે આપવામાં આવેલ અનામતનો લાભ સતત મેળવવાનો તેમનામાં નિહિત અધિકાર રહેશે?

૬૯. અમારા મતે, આ પ્રશ્નોનો જવાબ મૂળભૂત રીતે ૧૯૫૦ માં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિર્દિષ્ટ મૂળ યાદીમાં સુધારો કરતા સંસદીય કાયદા દ્વારા કોઈ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાની કાનૂની અસર પર આધાર રાખ્યો હતો.

૭૦. સૌપ્રથમ, અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી જ્ઞાતિઓમાંથી કોઈ જ્ઞાતિનો સમાવેશ કરવાની, ફેરફાર કરવાની અથવા બાકાત

રાખવાની સત્તા અનુચ્છેદ ૩૪૧ (૨) હેઠળ સંસદને ખાસ આપવામાં આવી છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે કાયદો સ્વીકારે છે કે જ્ઞાતિઓને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાની ક્ષમતા એ એક વખતની ઘટના નથી અને કોઈ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવી કાયમી હોવી જરૂરી નથી અને સંસદ, જો તે ઇચ્છે તો, અનુસૂચિત જાતિઓની નિર્દિષ્ટ યાદીમાં કોઈ જ્ઞાતિ ઉમેરી શકે છે અથવા પ્રવર્તમાન જ્ઞાતિમાં ફેરફાર પણ કરી શકે છે અને યાદીમાંથી સમગ્ર જ્ઞાતિને સંપૂર્ણપણે દૂર પણ કરી શકે છે.

૭૧. યાદીમાં ઉમેરવાના સંજોગોમાં, એ સ્પષ્ટ છે કે જે તારીખથી જ્ઞાતિ ઉમેરવામાં આવે છે તે તારીખથી, તે જ્ઞાતિના તમામ સભ્યો અનામતના લાભો મેળવવા માટે હકદાર બનશે. આનું મુખ્ય કારણ એ હશે કે સમગ્ર જ્ઞાતિને, યાદીમાં તેના સમાવેશ સમયે, સામાજિક રીતે પછાત ગણવામાં આવી હતી અને તેથી તેમના સામાજિક પછાતપણામાંથી બહાર આવવા માટે અનામતના લાભની જરૂર હતી.

૭૨. નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી કોઈ જ્ઞાતિમાં ફેરફાર કરવા અથવા બાકાત કરવાના સંજોગોમાં, વચગાળાના સમયગાળામાં અનામતનો લાભ મેળવનાર લોકોના દરજ્જા અંગે એક ગંભીર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે. મૂળભૂત રીતે, સુધારા અથવા બાકાતીની તારીખથી, જ્ઞાતિના સભ્યો અનામતનો લાભ મેળવવાનો અધિકાર ગુમાવી દેશે કારણ કે સંસદે તેમને સામાજિક રીતે પછાત ગણ્યા ન હતા અને તેઓએ પ્રગતિ કરી હતી સંભવતઃ એટલા માટે કારણ કે

તેઓએ અનામતના લાભો મેળવ્યા હતા અને અનામતે આ રીતે તેનો ઉદ્દેશ્ય પૂર્ણ કર્યો હતો.

૭૩. જોકે, જ્યારે તેમની જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી ત્યારે જે લોકોએ કાયદેસર રીતે અનામતનો લાભ મેળવ્યો હતો, શું તેઓ અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી તેમની જ્ઞાતિને બાકાત કરવામાં આવી તે દિવસે અનામતનો લાભ ગુમાવી દેશે, તે મુખ્ય પ્રશ્ન રહેશે.

૭૪. અમારા મતે, આ પ્રશ્નનો જવાબ જે રીતે કોઈ વ્યક્તિ પર જ્ઞાતિ લાદવામાં આવે છે તેના પર અને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી જ્ઞાતિના સભ્યને જે પ્રકારનો અધિકાર આપવામાં આવે છે તેના પર અને ૧૯૭૬ ના સુધારા પહેલાં જન્મ્યા હોવા છતાં પોતાની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ થવાના આધારે અનામતનો લાભ લીધો હોય તેવી વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થતા અધિકાર પર પણ આધાર રાખ્યો હતો.

૭૫. અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબ, વ્યક્તિ જે ક્ષણે જન્મે છે તે ક્ષણે જ્ઞાતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને આ એક અનૈરિછક કૃત્ય છે જેના પર તેનો કોઈ કાબૂ હોતો નથી. તેના જન્મ સમયે જ્ઞાતિની પ્રાપ્તિ તેના બાકીના જીવન માટે તેની સાથે રહે છે. આમ, જ્ઞાતિ એ એવી ઓળખ છે જે માણસના જન્મ સમયથી તેની સાથે જોડાયેલી રહે છે અને તેના સમગ્ર જીવન દરમિયાન ટકી રહે છે.

૭૬. જો કોઈ વ્યક્તિ એવી જ્ઞાતિમાં જન્મે છે, જેને તેના જન્મ સમયે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી, તો આનો અર્થ એ થશે કે

તે સમયે તેની જ્ઞાતિ સામાજિક રીતે પછાત ગણવામાં આવી હતી અને તેને અનામતના લાભોની જરૂર હતી. આનો અર્થ એ પણ થશે કે આ વ્યક્તિ તેના સમગ્ર જીવન દરમિયાન સામાજિક રીતે પછાત રહેવાનું ચાલુ રાખશે ભલે તેની જ્ઞાતિ, સમગ્ર રીતે, ભવિષ્યમાં સામાજિક રીતે પ્રગતિ કરી શકે, જેના પરિણામે, સંસદ સમગ્ર જ્ઞાતિને અનામતના લાભો મેળવવામાંથી બાકાત રાખવાનો નિર્ણય લઈ શકે છે.

૭૭. આ બાબત એવી વ્યક્તિને પણ લાગુ પડશે, જે પોતાની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ થઈ તે પહેલાં જન્મી હોવા છતાં, તે જન્મ્યા પછી તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ થઈ હોવાની હકીકતના આધારે અનામતનો લાભ લે છે અને પરિણામે તેણે અનામતનો લાભ લીધો હતો.

૭૮. અનુસૂચિત જાતિઓની ચાદીમાંથી કોઈ જ્ઞાતિની બાકાતી માત્ર ભવિષ્યલક્ષી જ હોઈ શકે છે અને જ્યારે તે જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિઓની ચાદીમાં સમાવિષ્ટ હતી ત્યારે તે જ્ઞાતિમાં જન્મેલી વ્યક્તિને જે લાભો મળ્યા હતા તે તેના જીવનકાળ દરમિયાન તેની સાથે જોડાયેલા રહેશે. આનું મૂળભૂત કારણ એ છે કે જ્ઞાતિ જન્મથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વ્યક્તિના મૃત્યુ પર જ સમાપ્ત થાય છે.

૭૯. શરૂઆતમાં ૧૯૫૦ માં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કોઈ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણવાનો મૂળ હેતુ એ હતો કે સંબંધિતો સાથે પરામર્શ કર્યા પછી રાષ્ટ્રપતિને ખાતરી થઈ હતી કે, ચોક્કસ જ્ઞાતિ દર્શિત હતી અને તેને અનામતનો

લાભ આપવાને પાત્ર હતી જેથી તે જ્ઞાતિના સભ્યો સમાજમાં આગળ વધી શકે અને તે રીતે તેમના જીવનનું સામાજિક અને આર્થિક રીતે ઉત્થાન કરી શકે.

૮૦. બંધારણના ઘડવૈયાઓ એ હકીકતથી પણ વાકેફ હતા કે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ જાતિઓ હંમેશ માટે પછાત અથવા દલિત રહેશે નહીં અને તેમને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરીને આપવામાં આવેલા લાભો સમાજમાં તેમની સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો તરફ દોરી જશે અને તેમને આપવામાં આવેલ અનામતનો લાભ તેનો હેતુ પૂર્ણ કરી ચૂક્યો હોવાથી, સંસદને તે જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવાથી સુધારવા અથવા બાકાત રાખવાની સત્તા પણ આપવામાં આવી હતી.

૮૧. આનો મૂળભૂત અર્થ એ થશે કે જે સમયગાળા દરમિયાન જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી, તે સમયગાળા દરમિયાન જ્ઞાતિના સભ્યોને દલિત અને નબળા ગણવામાં આવ્યા હતા જેમને અનામતના લાભની જરૂર હતી. જોકે, આનો અર્થ એવો ન થવો જોઈએ કે જે વ્યક્તિઓએ અનામતનો લાભ લીધો હતો તેઓ એવી ધારણા પર અધવચ્ચે લાભ ગુમાવી દેશે કે તેમની જ્ઞાતિના સામાજિક દરજ્જાએ તેમની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિમાં સુધારો કર્યો છે. જ્ઞાતિ, સમગ્ર રીતે, જે સમયગાળા દરમિયાન તેને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી તે દરમિયાન સુધરી શકી હોત જેના કારણે અનામતનો લાભ પાછો ખેંચવો જરૂરી બન્યો હોય.

૮૨. જોકે, હકીકત એ રહે છે કે જે સમયગાળા દરમિયાન તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી તે સમયગાળા દરમિયાન જન્મેલી વ્યક્તિ, અને જે વ્યક્તિએ તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હોવાના કારણે અનામતનો લાભ મેળવ્યો હતો તે વ્યક્તિ એવી વ્યક્તિ હશે જેને જન્મ સમયે અને તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી તે સમયે દલિત અને પછાત ગણવામાં આવી હતી અને તેથી તેના સમગ્ર જીવન દરમિયાન અનામતના લાભોની જરૂર રહેશે. આનું મૂળભૂત કારણ એ છે કે વ્યક્તિ પર તેના જન્મ સમયે જ્ઞાતિ થોપવામાં આવે છે અને તે તેના મૃત્યુ સુધી ચાલુ રહેશે અને પરિણામે કોઈપણ વ્યક્તિ જે એવી જ્ઞાતિમાં જન્મે છે, જે તે સમયે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી, તેને તેના મૃત્યુ સુધી અનુસૂચિત જાતિની વ્યક્તિ તરીકે ગણવી પડશે.

૮૩. એ પણ ધ્યાને લેવું પડશે કે જે વ્યક્તિ જ્ઞાતિમાં જન્મે છે તે વ્યક્તિ તેના જન્મ સમયે તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હોવાના કારણે અનામતના લાભો મેળવવાનો નિહિત અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે. એ જ રીતે, જ્યારે કોઈ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સમયે તે જ્ઞાતિના તમામ વ્યક્તિઓ પણ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણાવાનો નિહિત અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે. આ અધિકાર, વાસ્તવમાં, બંધારણીય રીતે સુરક્ષિત અધિકાર હશે અને આ બંધારણીય અધિકાર સંસદીય કાયદા દ્વારા છીનવી શકાતો નથી. એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે એકવાર કોઈ વ્યક્તિમાં અધિકાર નિહિત થઈ જાય, પછી પાછળથી બનેલો કાયદો તે અધિકાર છીનવી

શકતો નથી અને જ્યારે બંધારણીય રીતે નિહિત થયેલા અધિકારની વાત આવે ત્યારે આ સિદ્ધાંત વધુ બળ સાથે લાગુ પડશે.

૮૪. અમારા મતે, આ સિદ્ધાંત પોતાના જીવનના ઉત્થાન માટે અનામતના લાભો સુરક્ષિત કરવા માટે બંધારણીય અધિકાર મેળવનાર વ્યક્તિ પરની કોઈપણ પ્રતિકૂળ અસરને દૂર કરશે. આનાથી વિપરીત અભિપ્રાય કે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિ તરીકેના નિર્દેશનમાંથી બાકાત થવા પર શરૂઆતમાં તેને આપવામાં આવેલા અનામતના તમામ લાભો ગુમાવી દેશે, તેનો મૂળભૂત અર્થ એ થશે કે કાયદો વ્યક્તિને અધવચ્ચે છોડી દેવા માંગે છે અને તેની પાસેથી પોતાની સંભાળ જાતે રાખવાની અપેક્ષા રાખે છે, અને તે પણ તેને સુરક્ષિત અને ઉજ્જવળ ભવિષ્યનું વચન આપ્યા પછી. સંસદીય કાયદાની અસરનું આવું અર્થઘટન, સારાંશમાં, એવો અર્થ કરશે કે જે વ્યક્તિને બંધારણીય અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો તે સંસદીય કાયદાના કારણે તે બંધારણીય અધિકાર ગુમાવશે અને મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જશે. સંસદીય કાયદાનું આવું અર્થઘટન બંધારણીય રીતે અનૈતિક ગણાશે.

૮૫. અમારા મતે, સંસદીય કાયદા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ જ્ઞાતિને બાકાત રાખવાની પ્રતિકૂળ અસરને મર્યાદિત કરવા માટે, એવું ઠરાવવું યોગ્ય રહેશે કે જ્યારે કોઈ જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી ત્યારે તે અનુસૂચિત જાતિમાં જન્મેલી વ્યક્તિ અથવા જે વ્યક્તિએ તે સમયે તેની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હોવાના કારણે અનામતનો લાભ લીધો હતો, તે

તેના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન અનામતના તમામ લાભો મેળવવા માટે હકદાર રહેશે અને તેને અધવચ્ચે ગુમાવશે નહીં. પરિણામે, કોઈપણ વ્યક્તિ જે એવી જ્ઞાતિમાં જન્મે છે જે તેના જન્મ સમયે અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ ન હતી (ભલે તેની જ્ઞાતિ અગાઉ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી) તેને અનામતનો કોઈ લાભ મળશે નહીં.

૮૬. આના પરિણામે અમુક વિસંગત પરિસ્થિતિ સર્જાઈ શકે છે, જેમ કે પિતાને અનુસૂચિત જાતિના માનવામાં આવશે પરંતુ નિર્દિષ્ટ અનુસૂચિત જાતિની યાદીમાંથી જ્ઞાતિ બાકાત થયા પછી જન્મેલા તેના પુત્રને અનામતનો લાભ મળશે નહીં. જોકે, એ ધ્યાનમાં રાખવું પડશે કે સમાવેશ પછી બનેલી ઘટનાઓને ધ્યાનમાં રાખીને સંસદને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી કોઈ જ્ઞાતિને બાકાત રાખવાની સત્તા આપવામાં આવી છે જે સમાવેશ ચાલુ રાખવાનું વાજબી ઠેરવતી નથી. આનો અર્થ એ થશે કે વ્યક્તિઓ એવી જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા છે જેણે પ્રગતિ કરી છે અને તેને અનામતના લાભની જરૂર નથી. અમારા મતે, આ એકમાત્ર એવી રીત છે કે જેના દ્વારા કોઈ જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ થવાથી મળતા અનામતના લાભોનો સમન્વય સાધી શકાય અને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી કોઈ જ્ઞાતિની બાકાતીથી થતી કોઈપણ પ્રતિકૂળ અસરને ટાળી શકાય.

૮૭. અમે પ્રશ્નો (એ) અને (બી) નો તે મુજબ જવાબ આપીએ છીએ.

૮૮. હાલના કેસમાં, સામાવાળા અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ મોચી જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા હોવાથી અને તેમની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી ત્યારે તેમણે અનામતનો લાભ લીધો હોવાથી, તેઓ તેમના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન અનામતના તમામ લાભો મેળવવા માટે હકદાર રહેશે અને અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી તેમની જ્ઞાતિની બાકાતી દ્વારા તેમને અનામતના લાભથી વંચિત રાખી શકાય નહીં. પરિણામે, તેઓ તેમના સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન અનુસૂચિત જાતિની વ્યક્તિ હોવાના આધારે બઢતીના લાભ માટે હકદાર રહેશે. પરિણામે, ૨૦૧૨ માં રિવર્ઝનનો હુકમ પસાર કરીને ૨૦૦૩ માં આપવામાં આવેલી તેમની બઢતી છીનવી લેવાનું ટકી શકે તેમ નથી.

૮૯. મોચીઓ પર ભૌગોલિક વિસ્તારના પ્રતિબંધો લાદવાને માન્ય રાખતા આ અદાલતના હુકમ સામેના પડકારનો નિર્ણય કરતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા શ્રી સુરત વલસાડ જિલ્લા કે.એમ.જી. પરિષદ વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય ના કેસમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદા પર અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલે એવી દલીલ કરવા માટે મૂકેલો આધાર કે ૨૦૦૨ ના સુધારાની ક્ષણે, ડાંગ જિલ્લો અને વલસાડ જિલ્લાના ઉમરગામ તાલુકા સિવાયના વિસ્તારોના મોચીઓ અનામતનો લાભ ગુમાવશે, તે સાચો રહેશે નહીં.

૯૦. સદર કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ૨૦૦૨ ના સુધારાને માન્ય રાખતી વખતે એ પણ જણાવ્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિના ઉમેદવારો માટે અનામત ડીલરશીપ આપવા સંબંધિત કેસના સંદર્ભમાં, ૨૦૦૨ ના સુધારાના કારણે તે કેસના

અપીલકર્તા અનુસૂચિત જાતિઓની યાદીમાંથી બાકાત થઈ ગયા હોવાથી, તેઓ ડીલરશીપ જાળવી રાખવા માટે હકદાર રહેશે નહીં કારણ કે તેમને માત્ર ઇરાદાપત્ર (લેટર ઓફ ઇન્ટેન્ટ) જ જારી કરવામાં આવ્યું હતું.

૯૧. શરૂઆતમાં જ, અહીં એ જણાવવું જરૂરી છે કે ડીલરશીપની પાત્રતાને રાજ્યની સેવાઓ હેઠળના રોજગાર માટે આપવામાં આવતા અનામત સાથે સરખાવી શકાય નહીં. રોજગારના કિસ્સામાં, અનુસૂચિત જાતિનો ઉમેદવાર, જે ક્ષણે જન્મે છે તે ક્ષણે, લાભ મેળવવાનો નિહિત અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે અને એકવાર તે અનામતના લાભનો દાવો કરે છે, પછી તે તેની સમગ્ર કારકિર્દી દરમિયાન અનુસૂચિત જાતિ તરીકે ગણાવાનો નિહિત અધિકાર પણ પ્રાપ્ત કરે છે. ડીલરશીપના કિસ્સામાં, કોઈપણ નિહિત અધિકારનો પ્રશ્ન જ નથી, અને તે માત્ર એક અસ્થાયી લાભ છે કારણ કે ડીલરશીપ કાયમી રહેશે નહીં કેમ કે આવો લાભ માત્ર લેટર ઓફ ઇન્ટેન્ટ દ્વારા જ મેળવવામાં આવ્યો હતો. તેથી અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ ચુકાદો કોઈ કામમાં આવશે નહીં.

૧૦. સી.એ.ટી. ના તર્ક અંગે

૯૨. ટ્રિબ્યુનલે એવો અભિપ્રાય લીધો છે કે જે તારીખે બઢતીની જગ્યા માટે ખાલી જગ્યા ઉદ્ભવી તે તારીખે સામાવાળાની જ્ઞાતિ અનુસૂચિત જાતિ તરીકે નિર્દિષ્ટ હતી અને તેથી તેમને આપવામાં આવેલી બઢતીમાં કોઈ ભૂલ કાઢી શકાય નહીં. અમે જે અભિપ્રાય લીધો છે કે સામાવાળાને તેમના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન અનુસૂચિત જાતિની વ્યક્તિ તરીકે ગણવાનો લાભ મળશે,

તે મુજબ તેઓ તેમની સમગ્ર કારકિર્દી દરમિયાન અનામતના લાભો મેળવવા માટે હકદાર રહેશે. પરિણામે, ખાલી જગ્યા ઉદ્ભવી તે દિવસે અનામત ધ્યાનમાં લેવાની છે કે જે દિવસે તે મંજૂર કરવામાં આવી હતી તે દિવસે નહીં તે પ્રશ્ન અપ્રસ્તુત બની જશે અને પરિણામે બઢતી છીનવી લેવી અને અરજદારનું રિવર્ઝન ટકી શકે તેમ નથી.

૯૩. અમે પ્રશ્ન (સી) નો તે મુજબ જવાબ આપીએ છીએ.

૧૧. નિષ્કર્ષ

૯૪. પરિણામે, અમારા દ્વારા લેવાયેલા અભિપ્રાયના પ્રકાશમાં, સી.એ.ટી. નો હુકમ જે આજરે સામાવાળાને આપવામાં આવેલી બઢતીનું રક્ષણ કરે છે, તે ઉપર અમારા દ્વારા દર્શાવેલા કારણોસર પુષ્ટિ કરવાને પાત્ર છે અને પરિણામે નોકરીદાતા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

(એન.એસ. સંજય ગૌડા, ન્યાયમૂર્તિ)

(જે. એલ. ઓડેદરા, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====